

De Bijbelvertalingen in het Nederlands vanuit de Vulgaat

Gerard Weel

Over de geschiedenis van bijbelvertalingen is veel gepubliceerd. Zowel over de vertalingen van de Tenach, de Joodse Bijbel, als over die van het Oude en het Nieuwe Testament, de christelijke bijbel (die op de Joodse teruggaat). Zeer veel al of niet nauwkeurig wetenschappelijk onderzoek is er aan besteed, maar ook veel vooringenomenheid van vrijzinnigen of fundamentalisten. Ook aan het tot stand komen en de kwaliteit van de zgn. 'Roomse Bijbel', waar meestal de Latijnse, pauselijk goedgekeurde 'Vulgata'-vertaling die op naam staat van Hiëronymus van Stridon (347-420), mee wordt bedoeld. De bijnaam 'Vulgata' of 'Vulgaat' kreeg ze overigens pas in de XVI-de eeuw, daarvóór heette elke veelgebruikte oudere vertaling (zoals de Septuaginta en de Vetus Latina) ook 'vulgaat' d.w.z. 'onder het volk verspreid'. Over deze eeuwenlang als enige officieel kerkelijk goedgekeurde vertaling valt bij enig zoeken heel wat op te sporen. Al is het maar door de uitvoerige inleidingen en tractaten van Hiëronymus zelf en van zijn latere pauselijke verbeteraars te bestuderen. Veel daarvan is opgenomen in de officiële latere edities.

Hiëronymus was zelf een Italiaan die door zijn opvoeding het Latijn perfect beheerste. Hij kreeg bij zijn langdurig verblijf in het Heilige Land het Hebreeuws en het Aramees onderricht door rabbijnen, zodat hij de grondtaal van de Tenach goed leerde kennen. Voor het Grieks van de weinige O.T.-boeken die in die taal zijn geschreven, viel hij terug op de Septuaginta-vertaling. Deze was zo genoemd naar de (tweeën)zeventig in Alexandrië wonende Joodse vertalers, die de Tenach enkele eeuwen vóór onze jaartelling (tussen 250 en 100 v. Chr.) in het Grieks hadden 'overgezet'. Hiëronymus werkte vanaf 383 in opdracht van paus Damasus I, eerst aan het N.T. en vanaf 386 aan het O.T., en vond zijn vertaling -terecht of ten onrechte- een grondtekstvertaling, ook al maakte hij gebruik van de Septuaginta voor het Oude en van de oudere Latijnse vertalingen ('Vetus Latina') voor het Nieuwe Testament.

In de Middeleeuwen werd zijn vertaling de standaardvertaling in de Roomse kerk. De Griekstalige Orthodoxen gebruikten de Septuaginta en hun eigen afschriften van het Griekse N.T. en doen dat nog steeds. In de klassieke R.-K. liturgie van het Westen werden de Gregoriaanse gezangen op Hiëronymus' tekst gezet. Wel werden er -na het terugvinden van verschillende grondteksten- in opdracht van het Concilie van Trente (1545-1563) verbeteringen in aangebracht, mede omdat Erasmus en Luther de Vulgata niet erg hoog hadden, de eerste om vooral filologische, de ander om meer theologische redenen. Door de

uitgave van de geëmendeerde Sixto-Clementina-editie in de jaren 1592-1598 probeerden de pausen Sixtus V en Clemens VIII hen tot op zekere hoogte tegemoet te komen. Tot ver in de twintigste eeuw bleef men in de Rooms-Katholieke traditie en bijbelwetenschap vasthouden aan de Vulgata. In 1948 kwam er nog een revisie van de pers.

Wat betreft de roomse bijbelvertalingen in het Nederlands zijn er twee tradities: die welke gebaseerd bleef op de Vulgata en die die daarbuitenom ging. De tweede kwam pas op in de twintigste eeuw en gaat meer rechtstreeks naar het Hebreeuws voor het Oude Testament (eventueel via Luther en de Statenvertaling) en naar de beste Griekse handschriften voor het Nieuwe Testament (eventueel via Erasmus). Ik geef eerst een overzicht van de eerste: de Vulgata-getrouwe.

Reeds ongeveer een halve eeuw vóór de verbeterde Vulgata uitkwam had de Vlaamse kanunnik Nicolaas van Winghe al een vertaling van het O.T. en het N.T. gemaakt (1547-1548) in het Vlaams op basis van de oude Vulgata, een geweldige prestatie. Men noemt dit wel de oude Leuvense Vertaling: ze kreeg de instemming van de Leuvense Universiteit en werd aldaar en tevens in Keulen uitgegeven. Maar toen de Sixto-Clementina uitkwam in 1592-1598, werd zijn tekst op basis daarvan verbeterd door de Leuvense hoogleraren en door de schoonzoon van Christoffel Plantijn, Jan Moretus (=Moerentorf) bij de Plantijn-Moretus-Drukkerij in Antwerpen zeer fraai uitgegeven in 1599: de zgn. Moerentorfbijbel. Tot ver in de negentiende eeuw bleef deze 'Nederlandse Vulgata' de standaardvertaling voor de Roomsers. Tenminste voor de clerus, niet voor de gewone gelovigen: die hoorden de bijbel niet zelf te lezen maar alleen in zich op te nemen via preken en prenten en eventueel een 'Bijbelse Geschiedenis'.

Bij de opleving van het katholicisme in Nederland halfweg de negentiende eeuw kwam er -behalve aan bisschoppen- ook behoefte aan een nieuwere vertaling, uiteraard op basis van de Vulgata waarvan de teksten waren verankerd in de Latijnse liturgie. De eerste die zich ertoe zette, was de in Amsterdam geboren Leuvense professor J. Th. Beelen die vanaf 1859 het Nieuwe Testament vertaalde en van commentaar voorzag. De twee delen (Evangeliën en Handelingen naast Brieven en Openbaring) kwamen van de pers tussen 1860 en 1866 te Leuven. Ze werden herdrukt in Brugge in 1909. Toen Beelen stierf in 1884 bleek hij ook begonnen te zijn aan de vertaling van het Oude Testament, maar niet verder te zijn gekomen dan de boeken Psalmen en Wijsheid. Daarom ging in 1893 een aantal Vlaamsgezinde bijbelkenners aan de slag om het werk te voltooien. In 1896-1897 zag bij uitgever Karel

Beyaert in Brugge het volledige werk-met-commentaar van deze groep het licht: zes delen O.T., twee delen N.T., de zgn. 'Vlaamse Professorenbijbel', in 1924 volledig nieuw bewerkt.

Intussen was er echter in Noord Nederland kritiek gegroeid op het sterk Vlaamse karakter van de ontwerp teksten die door de Belgische geleerden werden geproduceerd. Met instemming van de vijf Nederlandse bisschoppen werd er daarom in 1893 besloten dat er zes groot-seminarieprofessoren en één andere bijbelgeleerde een eveneens Vulgata-getrouwe eigen O.T.-vertaling-met-commentaar zouden maken in een meer algemeen Nederlands dan dat van hun Belgische collega's. Zo kwam tussen 1894 en 1911 de 'Nederlandse Professorenbijbel' tot stand (alleen het Oude Testament), in eerste instantie uitgegeven bij C. N. Teulings in Den Bosch in zeven delen. Een herdruk volgde in 1933. Het was te verwachten dat er spoedig ook behoefte zou zijn aan een niet-Vlaamse Vulgata-vertaling (met commentaar) van het Nieuwe Testament. Vanaf 1935 tot 1946 verscheen de zevendelige uitgave van 'De Boeken van het Nieuwe Testament', vertaald en uitgelegd door Dr. Jos. Keulers, professor aan het Grootseminarie te Roermond, uitgekomen bij J. J. Rommen aldaar.

Inmiddels waren er nog twee op de Vulgata gebaseerde, enigszins eigenzinnige bijbelvertalingen verschenen: een onvolledig Nieuwe Testament van de zeer katholiek geworden Joodse geleerde en advocaat S. Ph. Lipman in 1861, uitgegeven bij P. N. Verhoeven in Den Bosch, en een Oude Testament van Laetus Himmelreich O. F. M. (1886-1957) in 1938 bij de eveneens daar gevestigde C. N. Teulings. Deze laatste uitgave ging gepaard met een N.T.-vertaling door C. Smits O. F. M. (1898-1970). Veel erkenning en waardering kregen deze vertalers niet, mede omdat ook katholieke bijbelgeleerden steeds meer neigden naar 'vertalingen uit de grondtekst' en De Vulgata verouderd vonden.

In 1929 verscheen er -bij Het Spectrum in Utrecht en Brussel- voor het eerst een rooms-katholieke uitgave van het volledige Nieuwe Testament in het Nederlands die rechtstreeks op de Griekse grondteksthandschriften en dus niet meer op de Vulgata was gebaseerd. In 1906 (!) was er overigens al zo'n uitgave van de Evangelien en de Handelingen der Apostelen -goedgekeurd door de bisschoppen- gepubliceerd in Amsterdam (het Canisiusbijbeltje). Het Oude Testament volgde in delen vanaf 1936 en de volledige uitgave in één band kwam beschikbaar in 1939. Uitgegeven door de R. K. Apologetische Vereniging 'Petrus Canisius'. Reeds in 1906 hadden de Nederlandse rooms-katholieke bisschoppen aangedrongen op zo'n uitgave, gestimuleerd

door de bijbelcommissie van de pausen Leo XIII en Pius X. De tweede druk van de P.C.-bijbel volgde na de oorlog in 1948. De 'opvolger' van de Petrus Canisius-vereniging, de meer oecumenische Willibrordvereniging, liet in 1961 een geheel opnieuw 'uit de grondtekst' vertaald Nieuw Testament verschijnen, tussen 1966 en 1973 gevolgd door het Oude Testament. De complete uitgave in één deel is van 1975 (derde, definitieve druk 1978, herdrukt in 1981). Inmiddels heeft de Willibrordvereniging zich vernieuwd en haar bijbeltaak sinds 1961 overgedragen aan de Katholieke Bijbelstichting (KBS). De Willibrordbijbel, die behalve grondtekstgetrouw ook goed voorleesbaar was, werd in 1978 -het N.T. al in 1975- herzien en geschikt verklaard voor de Rooms-Katholieke liturgie. In 1995 volgde een tweede herziening in samenwerking met het protestantse NBG, waarin de zeer klassieke psalmenvertaling van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde uit 1992 werd vervangen door een 'progressievere' van 1982.

De laatste tijd lijkt er in bijbelkringen overigens wel een nieuwe waardering voor de Septuaginta en de Vulgata op te komen. De oorzaak daarvan zou kunnen zijn dat uit de Qumranvondsten is gebleken dat er van een eenduidige grondtekst eigenlijk geen sprake kan zijn en dat de bijbelgebruiker altijd invloed heeft gehad op wat hij leest en overdraagt. Bovendien vinden sommigen het overbrengen van de semitische werkelijkheidsbenadering in de (meer rationele?) westerse talen eigenlijk onmogelijk -met alle waardering voor Oussoren c.s.- en zou men een zekere aanpassing door de vertaler aan de denktrant van de doeltaalgroep dus wel kunnen waarderen.

Hebraïsten zullen Buber, Chouraqui, Oussoren en Gerhardt c.s. misschien hoger achten dan Hiëronymus en de Zeventig, maar bereikt hun taal -zo vraag ik me met Cicero af- de doeltaalgroep?

Literatuur

- C. C. de Bruin in: H. H. Hollander (red.) Spectrum van bijbelvertalingen. Een gids. Zoetermeer 1994
- N. Tromp in: idem: Rooms-katholieke vertalingen, Zoetermeer 1994
- Anneke de Vries: Zuiver en onvervalscht? Diss. VU 1994
- Anne Jaap van den Berg: Vertaald Verleden Beknopte geschiedenis van bijbelvertalen in Nederland, 2de herz. en uitgebr. dr. Heereveen 2006
- Ph. van Heusden, F. J. Hoogewoud & K. Verdegaaal: Beter méér dan één, de Bijbel in het Nederlands, 's Hertogenbosch/Mechelen 2009
- Annet de Haan: Giannozzo Manetti's New Testament, over vertaaltheorie en -praktijk in het 15de eeuw Italië. Diss. Groningen 2015